

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 301.152.4 : 321.74.076.12

Pluralizam interesa i socijalistička demokracija

Branko Caratan

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Prihvatanje koncepcije pluralizma samoupravnih interesa važna je prekretnica u razvoju socijalizma, jer znači »razbijanje« jedne od temeljnih ideja staljinizma: ideje političkoga i ideologijskoga monolitizma. Ideja pluralizma pojavljuje se danas i u zemljama realnoga socijalizma u dva oblika: kao ideja o mogućnosti različitih putova u socijalizam i kao ideja pluralizma interesa različitih socijalnih grupa. Napuštanje staljinističkih zasada u ustrojstvu i organizaciji socijalističkoga društva uključuje i nužnost preispitivanja tradicija građanske demokracije, koju staljinizam nije izbacio samo iz političkoga sistema, nego i iz teorijskih rasprava. Pristup analizi jugoslavenskoga društva moguć je i istraživanjem odnosa realiziranoga u odnosu na normativno — a ne samo da politička praksa služi kao ilustracija teza — u kojemu u središte pozornosti dolazi odnos ekonomije i politike.

Radivoje Marinković je u svojoj diskusiji spomenuo jednu staru dilemu o kojoj je raspravljano još prije revolucije u Rusiji. U socijalističkoj teoriji i u radničkom pokretu gotovo se permanentno vodi rasprava o tome da li treba čekati da se kapitalizam razvije do kraja ili treba ići i prije toga u revoluciju, pa makar i po cijenu ostvarivanja nesavršena socijalizma. Dugo su vremena zaista dominirale dvije osnovne struje u radničkom pokretu: jedna, reformistička, koja je čekala, i druga, revolucionarna, koja nije čekala i koja je uspostavljala socijalistička društva, koja često nisu zadovoljavala i u mnogome pristaše socijalizma. U drugom slučaju moguće je biti i relativno umjeren optimist i konstatirati da se, dođuše, radi o više ili manje nesavršenim socijalizmima, ali i da je zadatak subjektivnih snaga socijalizma da unapređuju socijalistička rješenja, umjesto da zastaju pred alternativom tih dijametralno suprotstavljenih solucija, koje (obje) ne proizvode idealna rješenja. Time se nije željelo reći da je potrebno od iznuđenih situacija praviti vrlinu i tvrditi da je socijalizam, onakav kakav egzistira, najbolji mogući već samo zato što realno postoji. Ta teza nije loša naprosto zato što zvuči odveć staljinistički, nego prije svega zato što ne priznaje mogućnost i nekoga trećeg rješenja, koje predstavlja izlaz u pravcu jedne nove socijalističke solucije.

U tom je kontekstu prihvaćanje pluralizma interesa u socijalizmu prilično važna prekretnica, koja u biti znači razbijanje jedne od osnov-

nih ideja na kojoj je bio utemeljen staljinizam: ideje političkog i ideološkog monolita. U tomu smislu ideja samoupravnog pluralizma, moglo bi se reći, jedna je od točaka referencije, koja se nikako ne može zanemariti. Moguće je primijetiti da se o pluralizmu počinje govoriti i u nekim socijalističkim sistemima, koji doduše nemaju razvijenu takvu ideju pluralizma samoupravnih interesa poput naše. Riječ je, prvo, o pluralizmu, programatski deklariranom, različitih putova u socijalizam, te, drugo — nedavno smo imali priliku pročitati da i novi šef sovjetske Komunističke partije, Andropov, govori o tome — o pluralizmu interesa različitih socijalnih grupa. Andropov naglašuje te interese u kontekstu zahtjeva za uspostavljanjem materijalne stimulacije u proizvodnji. Na drugoj strani treba upozoriti da razbijanje staljinističkog monolita u političkoj praksi socijalizma znači i potrebu preispitivanja dosadašnje građanske demokratske tradicije, koju je upravo staljinizam izbacio ne samo iz političkog sistema, nego i iz teorijskih rasprava. To je učinjeno uz obrazloženje da je buržoaska demokracija neprimjerena socijalizmu i da socijalizam odbacuje tu demokraciju u cjelini kao dio buržoaskog sistema. Evrokomunizam rehabilitira tu građansku tradiciju s osnovnom tezom da to nije demokratska tradicija buržoazije, nego zapravo demokracija koju je izvojevaio proletarijat u svojim klasnim borbama. Ali ne samo evrokomunisti, nego i mi sada imamo jedan novi, drugačiji pogled na tu građansku tradiciju. Ako se pažljivo čita posljednji Kardeljev rad, onda je vidljivo da on ne odbacuje građansku tradiciju u smislu njezina negiranja, nego u smislu prevladavanja, i to zato što isticanje političkog pluralizma prvenstveno znači razgovor o monopolima otuđene političke moći, a Kardeljeva je intencija prevladavanje svih oblika monopola, bez obzira da li su višepartijski ili jednopartijski. Prevladavanje ne znači, dakle, negiranje građanske demokratske tradicije. Ako se ne prihvaća politički pluralizam iz konkretnih historijskih razloga, to ne znači da niz mehanizama te demokratske tradicije nije još uvijek aktualan. Na primjer, izborne tehnike, otvorene kandidatske liste i sl, teme su koje bi sigurno trebalo vratiti u optičaj i dovesti u vezu s idejom pluralizma samoupravnih interesa. To tim prije što se radi o socijalističkom samoupravljanju, koje istovremeno znači i viši stupanj demokracije u odnosu na buržoasku demokraciju. U ime socijalističke demokracije ne može se, kao što je to staljinizam radio, ići ispod razine građanske demokracije.

Jovo Mirić je u svojoj knjizi političku praksu koristio više kao ilustraciju svojih teza. Moguć je i drugačiji prisput. Moguće je poći od analize prakse da bi se vidjelo dokle se došlo u realizaciji osnovnih načela političkog sistema. Tako bi se onda moglo postaviti pitanje da li je naš politički sistem — koji je utemeljen, između ostalog, i na pluralizmu samoupravnih interesa — u smislu operacionalizacije postavljen tako da omogućuje afirmaciju osnovnih načela na kojima je zasnovan? Primjerice, moguće je reći da je evidentna činjenica da se neformalnim putem obnavljaju etatistički odnosi. Pokrivajući se formom samoupravnog udruživanja rada, stvarno se obnavlja paradržavno odlučivanje, posebno o bitnim ekonomskim pitanjima. Na drugoj strani, hiperinstitucionalizacija i hipertrofija propisa, zakona, samoupravnih odluka i sl. stvara popri-

lično kompliciran mehanizam, upravo pogodan da administratori, koji se snalaze u tom mehanizmu, posreduju u donošenju odluka i tako uzurpiraju prava samoupravljača. Nije teško uočiti da se u tom slučaju neformalna moć političkog posredovanja koristi samoupravnim mehanizmom kao alibijem. Ipak treba reći da te deformacije u provedbi sistema nemaju snagu koja može anulirati cjelokupni ustavni sistem i samoupravljanje u cjelini. Zato ne mogu prihvatiti tezu, koja se čula u diskusiji, da je sistem u kojemu dolazi do takvih poteškoća u provedbi čak gori od sistema u kojemu je etatizam ustavno otvoreno konstituiran. U takvim sistemima nema čak ni ovakvih rasprava, a činjenica da se o ovome govori dio je nastojanja da se poteškoće otklone.

U raspravi se postavilo i pitanje, koje je uvijek središnje kad je riječ o političkoj znanosti: gdje je situirana politička moć? Možemo se suglasti da se radi o vrlo određenoj teritorijalizaciji političke moći i nećemo se puno sporiti ako odredimo razinu na kojoj je politička moć danas koncentrirana. Tu se očito radi o republikama i pokrajinama, ali tu je potrebno postaviti i jedno novo pitanje, posebno zato što su u posljednje vrijeme naša publicistika i znanstvene rasprave cijeli problem simplificirano svele samo na denunciranje upravo te razine na kojoj je politička moć koncentrirana. A bitno pitanje ipak nije gdje se zaustavila deetatizacija, nego je problem u tome što se ona zaustavila i u tome kako da se proces deetatizacije ponovno nastavi. Puke deklaracije o refeudalizaciji, o etatizmu republika i pokrajina, o navodnom konfederalizmu, suverenitetu republičkih državnica i slično, sve probleme našeg društva reduciraju na činjenicu razvlašćenja savezne države i jačanja republika. Gotovo ispada da ne bi bilo nikakvih poteškoća ako ne bi postojali narodi, narodnosti, republike i pokrajine. Poljska bi, na primjer, trebala zato biti u idealnoj situaciji. Naravno, ni jačanje republika ne rješava probleme našeg socijalizma. U oba pristupa bitno pitanje ostaje po strani, jer se ne može riješiti unutar diskusije koja se pita samo za distribuciju političke moći u okviru političkih institucija. Međutim, pravo je pitanje zašto politička moć nije pod kontrolom one klase, koja programatski i konstitucionalno polaže na to pravo.

Osnovni uzrok naših privrednih problema ne krije se u organizaciji federalnih odnosa, nego u odnosu ekonomije i politike. U tome odnosu, skućena tržišnost i prekomjerni administrativni intervencionizam bitno onemogućuju autonomiju privrednih subjekata, posebno u odlučivanju proširenom reprodukcijom. Takva situacija bitno otežava uspostavljanje dohodovnih odnosa i razvoj samoupravljanja. Pluralizam samoupravnih interesa, koji bi trebao biti izražen sistemom raspodjele prema radu i materijalnom zainteresiranosti i odgovornosti u cjelini ekonomije, također je reduciran. To rezultira ekonomskim posljedicama snižene produktivnosti i efikasnosti proizvodnje i oslabljene konkurentne sposobnosti. Te slabosti onda se nadoknađuju političkim protekcijom na svim razinama: od općine do federacije. Taj protekcijom još više potiskuje ekonomske odnose i dalje, po istoj liniji, pogoršava situaciju. Politički efekti takvih odnosa vide se onda kao supstitucija samoupravnog udruživanja neformalnim političkim odlukama. Ništa ne mijenja na stvari što su te

neformalne političke odluke formalno provedene kroz strukturu samoupravnog odlučivanja. Efekt političke tvornice pojavljuje se uvijek onda kad se uspostavlja stvarno odlučivanje udruženog rada.

Da bi bila obuzdana takva negativna tendencija potrebno je ojačati onu pozitivnu, također djelatnu tendenciju, koja zaista ide linijom stvarnog jačanja pozicije udruženog rada. U tom kontekstu radikalno povišenje stupnja tržišnosti naše privrede pojavljuje se kao osnovna pretpostavka izlaska iz nastale situacije. Zahtjev za razvijanjem tržišta, naravno, ne znači uspostavljanje *laissez faire* ekonomije niti *reganomike*. To znači uspostavljanje odnosa robne ekonomije tamo gdje oni predstavljaju moment ekonomske racionalnosti. Ti odnosi ne isključuju socijalnu intervenciju. Međutim, ta intervencija ni u kojemu slučaju ne može biti tako sveobuhvatna i sitničarska kako to zamišljaju socijalistički dogmatičari u silnom stahu od obnove kapitalizma. Oni očito nisu ništa naučili iz povijesti socijalizma. A ta historija vrlo je instruktivna. Dok su staljinisti, ali i radikalnolijevi dogmatičari, smatrali da je prisustvo robnonovčanog odnosa siguran znak kapitulacije pred kapitalizmom, na drugoj su strani oni što su se suprotstavljali etatizmu, staljinizmu i dogmatizmu uvodili tržište u socijalističko društvo: od Lenjinove nove ekonomske politike do Kidriča i naše privredne reforme. Tome sklopu pripadaju i recentni pokušaji privrednih reformi u Mađarskoj, kao i u Čehoslovačkoj (1968), nastojanja Deng Xiaopinga u Kini (»Nije važno da li je mačka crna ili bijela — važno je da lovi miševce«) i neki drugi teorijski i praktički pothvati manjeg dometa.

Naravno, prihvaćanje teze da socijalistička ekonomija može biti zasnovana na tržištu ne znači da ne postoji mogućnost društvene intervencije u robnonovčane odnose. No ta intervencija u pravilu ne bi trebala biti administrativna, nego utemeljena u odlukama udruženog rada. I drugo, ona se ne smije pretvoriti u sitničarsko uplitanje u one odnose koje tržište samo može racionalno regulirati. Tek na razini na kojoj ta racionalnost zakazuje, neophodna je društvena intervencija.

Vrlo je teško općenito odrediti da li neka mjera socijalne intervencije pogoduje etatizmu ili samoupravljanju. To se ne može odrediti ni po njezinu nosiocu niti po njezinim dobrim namjerama, ali je očito da mjere državnog intervencionizma imaju tendencijski jednu moguću posljedicu: povratak na etatizam. Time nisam želio zanemariti i opasnost od građanske restauracije, samo što je ona, barem što se tiče situacije s tržištem, bez jačeg uporišta, a ako i ima neka izvorišta, ona su najprije u nacionalizmu, što ga generiraju, upravo i primarno, birokratske tendencije koje su ojačale u administriranju ekonomijom. Neke rasprave oko uloge male privrede, zemljišnog maksimuma itd, u kojima je izražen strah od opasnosti razvijanja privređivanja u privatnom sektoru, očito predimenzioniraju političku dimenziju ekonomski nužnih promjena.

Iako se osnovni uzrok problema našeg društva nalazi u sferi ekonomije, to ne znači da nije potrebno govoriti i o funkcioniranju političkog sistema, koje ima nesumnjiv povratni utjecaj na ekonomske odnose. To

samo znači da u uvjetima hipertrofiranoga političkog intervencionizma u privredi, pitanja političkog sistema postaju istovremeno i problemima privrednog sistema. Potrebno je upozoriti da problemi našega političkog sistema nisu u osnovnim sistemskim rješenjima nego, prije svega, u njihovom praktičkom provođenju. Bez namjere da se razmatra cijeli sklop pitanja operacionalizacije načela na kojima je zasnovan politički sistem, u tom kontekstu nameće se tema o odgovornosti za samoupravne i političke odluke. Bez obzira da li se društvena intervencija provodi kao odluka udruženog rada ili političkog organa, potrebno je da odluka bude demokratski donijeta, a to znači i odgovorna. Tu se ne misli na krivičnu ili materijalnu odgovornost ili na odgovornost kolektivnog organa, jer su te vrste odgovornosti već normativno predviđene. Ne misli se ni na epizodno naknadno pozivanje na odgovornost pojedinaca, ako to nije unaprijed predviđeno zakonskim propisima. Dakle, radi se o političkoj odgovornosti pojedinaca za određenu djelatnost kojom rukovode ili o odgovornosti rukovodioca kolektivnog organa za posljedice odluke koju je taj organ donio. U pravnoj državi ta vrsta odgovornosti mora biti unaprijed normativno predviđena. Ona tada postaje normalnim sastavnim dijelom demokratskog mehanizma, koji uključuje pluralizam samoupravnog izražavanja interesa i društvenu integraciju tih interesa.

Branko Caratan

*PLURALITY OF INTERESTS AND SOCIALIST DEMOCRACY**Summary*

The acceptance of the concept of plurality of self-management interests represents a major turning-point in the development of socialism, signifying as it does the »demolition« of one of the fundamental ideas of Stalinism, the idea of political and ideological monolithism. The idea of pluralism emerges today also in countries of so-called real socialism; it mainly takes two forms: as the idea of the possibility of different ways to socialism and as the idea of the plurality of interests for different social groupings. The abandonment of Stalinist concepts in the constitution and organisation of socialist entails also the need to re-examine the traditions of bourgeois democracy, which Stalinism had not only eliminated from the political system but also from theoretical consideration. A possible approach to the analysis of the Yugoslav society is also an examination of the relationship between the norm and the realisation, with the focus of attention on the relationship between the economy and politics — rather than using political practice merely to illustrate political theses.